

**PRIPOVEDNI UČENJAK
IN LIRIČNI UMETNIK
V SPOMIN EMILIJANU CEVCU
(1920–2006)**

Slovenska umetnostna zgodovina je z akademikom Emilijanom Cevcem izgubila enega izmed svojih najeminentnejših prvakov vseh časov in najbolj občutljivo, ustvarjalno ter vsestransko osebnost iz generacije Steletovih učencev, slovenska kultura pa tudi pomembnega pisatelja legend, črtic in povesti ter strokovnega in književnega, tudi pesniškega prevajalca. Že v Cevčevi prvi, lirično očarljivi knjigi *Preproste stvari* je zasajen ves njegov odnos do ustvarjalnosti in do vsega ustvarjenega; že v njej se je zazrl v posvečena znamenja človeških in božjih pričevanj, med katerimi so stare slike na steklo, glinena piščalka, skrinja, pratika, bog-kov kot ali znamenje in vse druge »neznatne in vendar neprecenljive dragotine«. Prav tam je napisal svoj hrepeneči stavek: »O, ko bi imel tisoč oči, da bi lahko videl vse lepote sveta naenkrat,« in že v tej knjigi se je v duhu zazrl tudi v čas, ko mu bodo oči ugasnile, ter se povpraševal, ali ni čudežnost edina resničnost. Že tedaj, v nesrečnem času med drugo svetovno vojno, pa se je pod psevdonimi ali kraticami začel oglašati tudi kot razlagalec in presojevalec komajda nastalih umetnin.

Sprva, še kot otrok, je bil zagledan v kamniško naravo z rožami in žuželkami, v ljudske pesmi in sanje o skrivnostih starega Egipta, dokler ga ni prevzela knjiga Izidorja Cankarja in ga usmerila v študij umetnostne zgodovine. Med študijem je odkril življenjskega vzor-

nika v profesorju Francetu Steletu, pozneje pa je z njim tudi sodeloval ter ga kot predstojnik nasledil na akademijemskem umetnostnozgodovinskem inštitutu, dosledno zvest njegovemu zgodovinskemu izročilu. (Stele pa mu je tako zaupal, da ga je, poleg hčerke, določil celo za izvrševalca svoje knjižne in umetniške zapuščine ter mu prepustil prvenstveno pravico do uporabe svojih zapisov.) Emilijan Cevc je ves svoj ustvarjalni čas preživel v nerazdružljivem doživljajskem, strokovnem, prijateljskem in (v življenjskem sožitju z Anico Cevc) tudi družinskem stiku z likovno umetnostjo in njeno zgodovino in tudi sam postal tankočutna piščalka, ki je s svojo resonanco prestrezala zvenenje zgodovine in njenih umetnostnih ustvarjalcev. Temelj za to je koreninil v njegovi ustvarjalni dojemljivosti in sposobnosti za izpovedovanje opažanj in doživljanj, ker je bil Cevc umetnik ne samo po duši, ampak je bil kreativen tudi v vsem svojem delovanju. Bil je zgodovinar, ki je stremel k rekonstrukciji in razumevanju umetnostne preteklosti v celoti, kot mi je sam dejal, od Adama dalje; vse svoje moči pa je posvetil spoznavanju umetnosti na domačih tleh, slovenskemu patrimoniju, kot je imel navado reči, z vsem domovinskim kulturnim izročilom. Kot edini od vrstnikov je v svojem delu, posebej v dragoceni knjigi Slovenska umetnost, kar sam izčrpno zajel skoraj celotno slovensko likovno ustvarjalnost, že pred tem pa se je na razpotju zanimanj posvetil predvsem odkrivanju in preučevanju našega dotlej komaj znanega gotskega kiparstva in se v duhu naselil v poduhovljenem srednjem veku, v humaniziranem svetu zahodnoevropskega krščanskega obzorja, v katerem se je pogovarjal z umetninami kot z oživelimi pričevalkami duhovnih izpovedi in iskanj, pozneje pa ga je vse bolj pritegoval tudi Valvasorjev ustvarjalni krog. Osrednji dosežek te zamaknjenosti v gotsko in predbaročno dobo je pri Slovenski matici izdana knjižna trilogija (Srednjeveška plastika na Slovenskem, Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja, 1963; Poznogotska plastika na Slovenskem, 1970; Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, 1981), ki še vedno sodi med naša najtemeljitejša in najtehtnejša umetnostnozgodovinska dela. Med branjem Cevčevih temeljnih knjig o srednjem veku in poznejših stoletjih ter spisov o najvidnejših umetnikih pa je ob strokovnem predstavljanju umetnosti ves čas z nami tudi izjemno topla človeška navzočnost samega pisca z njegovim razumevanjem in doživljanjem, kot bi bil čuteč in

sočuten z vsemi ljudmi, katerih poglede je začutil na kamnitih ali lesenih svetnikih iz kapelic in oltarjev, in morda je tudi zato poimenoval žalostno Marijo z mrtvim Kristusom Sočutna, kar je ne glede na nerešljivost prevoda ikonografskega pojma Pietà zanj več kot pomenljivo, kaže pa tudi na njegovo veliko ljubezen do registrov slovenskega jezika, ne samo do likovnega izročila.

Kot poznavalec gotike je bil Cevc največji in široko priznan specialist, ki je vključil kiparstvo z naših tal tudi v svetovni razvid (posebej ob kölnski razstavi o Parlerjih), a se v svojih gledanjih in iskanjih ni nikoli omejil na ozkost strokovnjaka, ampak je ostajal univerzalna in vse povezujoča osebnost, v nekaterih duhovnih potezah morda še najbolj sorodna doživljanju Edvarda Kocbeka, iz čigar kroga je izšel tudi idejno, v bolj strokovnih krogih pa s svojo širino v dejavnosti tudi Jožetu Kastelcu ter s pisateljsko nadarjenostjo Marijanu Zadnikarju. Predvsem pa je na vse v življenju gledal v luči človeške usode in zgodovine, pri čemer so ga vse bolj vznemirjala tragična protislovja duhovnih bojev in iskanj, posebej odmevi reformacije in katoliške obnove, in nabrž mu je bila zato tako pri srcu poleg legendarnosti tudi baladnost. Kot umetnostni zgodovinar si je prizadeval, da bi umetnostno preteklost čim bolj realno in temeljito rekonstruiral, ne pa za konstrukcijo svoje lastne predstave o njej, zato nam jo je skušal približati v njeni nepotvorjenosti, v prepletu vseh spomenikov in ne le s stilno izbranimi primerki, na podlagi katerih bi poenostavljeno konstruiral svoje teze; pri tem se je vedno opiral tudi na povednost motivov, ne le stila, ter zgodovinskih pričevanj, v ubeseditvi opažanj in spoznanj ter domnev pa se je izkazal kot pravi pripovednik, ki – ob tem, ko kaže umetnine in govori o naročnikih in zgodovinskih razmerah – pripoveduje tudi slovensko zgodbo. V njej pa je najraje razkrival sledove konkretnih ustvarjalnih naporov, zasledoval poti geografsko-zgodovinskega prehajanja ljudi, podob in idej ter prestrezal njihove likovno materializirane duhovne odmeve; pri tem je ostal zazrt v biološke procese življenja, dojemljiv za tančine, ki jih je odstiral z lucidnim pogledom, nerazdružno spojenim s srčnim uvidom. S tem je v bistvu ostal poganjek dunajske umetnostnozgodovinske šole, prežet z umetnostno geografijo in določen z lastno, osebno dojemljivostjo (oziroma občutljivostjo) kot svojim temeljnimi intimnim izhodiščem, že spočetka pa so ga k občutljivosti v dojemanju življenja

in njegovih pojavov usmerjali tudi izbrani pisatelji, posebej Giono ali Ramuz, ki ju je v mladosti prevajal in priporočal v branje tudi še v poznejših letih.

V takem raziskovanju, ki mu ni obstalo pri formalistični analizi, je Cevc vseskozi dojemal globlji smoter ali cilj. Skozi umetnostna pričevanja je zaslutil ustvarjalca in naročnika, človeške tegobe in veselja, zanj najbolj simptomatično zbrana v znamenju jaslic, kakršne si je z otroško ljubeznijo in mislijo na srednji vek čudovito ustvaril tudi v lastnem domu. V duhovni povezanosti z ljudmi je dojel pričevanje o ustvarjalnih vzgibih v slehernem, še tako skromnem ustvarjalnem poskusu, zato ni prezrl niti ponižnih prizadevanj rokodelskih podobarjev, »altaristov«, ali bolj domačno ubranih ustvarjalcev. Hkrati pa je bil izjemno dojemljiv za skrivnosti vrhunske umetnosti, ki se izmikajo sistematizacijam, terminološkim poimenovanjem in opredelitvam. V njegov nenadomestljivi glas se mu je pustilo ujeti bistvo naših največjih ustvarjalcev in zato je bil ob njih edini med sočasnimi umetnostnimi pisci ovenčan z večkrat izrečenim priznanjem, da so njegova besedila kongenialna umetninam, kar zagotovo pove vsaj toliko, če ne več, kot najvišja stanovska in druga odličja, ki jih je zaslužno prejel v življenju s Steletovo, Cankarjevo ali Herderjevo nagrado. Prijatelj Jože Udovič, čigar pesmi je Cevc (kot je izjavljal) vsak dan prebiral kot brevir, mu je po njeni podelitvi značilno napisal, da ni srečal nikogar, ki bi mu v pogovoru ne rekel: »Emilijan to zares zasluži!« In dodal besede o »slovenski nebeški trumi« kot njegovem častnem spremstvu: »Ko sem tisti dan v domišljiji gledal Tvojo postavo v dvorani dunajske Akademije, sem videl nenavaden prizor: okoli Tebe je stalo nekaj sto gotskih postav, ki si jih vzdignil iz teme in jih tako priklical v življenje, in zdelo se je, da se njihovi sicer resni obrazi prijazno smehljajo.«

Ker je izšel iz šole profesorja Steleta, predvsem pa glede na svojo duhovno provenienco in narodnostno občutljivost, je bil Cevc ob vsem upoštevanju najširšega kulturnozgodovinskega konteksta med premišljevanjem o profilu naše umetnosti v osnovi prežet tudi z vprašanjem, kaj je v likovni umetnosti na naših tleh slovensko, in tudi zato ga je pot vodila prek meja, posebej rada v Beneško Slovenijo. Odgovor na to je v planjavi nepreglednosti in metodološke izmuzljivosti iskal ves čas, a je dognal, da je mogoče v mejah strokovne zanesljivosti do neke

mere govoriti le o regionalnih značilnostih ali posebnostih, o slogih prostora, in spoznal, da tako razbiranje ne prinaša pravih (sam bi dejal »zajemljivih«) rezultatov. Prav o tem, kar ga je najdlje mučilo, je govoril vedno, kadar smo ga ob jubilejih ali strokovnih srečanjih slišali izčrpnjeje pripovedovati o njegovi raziskovalni poti in njenih smereh ter temeljnih dilemah. Hkrati pa je, kadar se je ob izpovedno izrazitih umetninah prepustil zgolj lastni dojemljivosti, s svojimi razlagami intuitivno segel tudi v strokovno neulovljive razsežnosti in v svoje spise ničkolikokrat vpletel tudi slutnjo, kaj je slovensko, porojeno iz ustvarjalnih vzgibov našega izročila, zgodovine ali mentalitete, pa naj je govoril o Bergantovi trpkosti, o hrepenenju Lepe Vide ob svetlobi impresionistov ali o liričnem Malešu iz kamniškega mesta pod Malim gradom, v rodnem prostranstvu zanj najlepše zemlje pod gorami, kjer zdaj spojkno sanja v zavetju narave in ljubih mu umetnostnih spomenikov.

Cevc je zaradi svoje vsestranosti sčasoma obveljal kot sinonim za pravega učenjaka ter postal ponarodelo utelešenje slovenskega umetnostnega zgodovinarja, ki zna vse, kar vidi in občuti, tudi najlepše in najbolj spevno pojasniti, zato so mu ljubitelji umetnosti iz vseh okrožij najbolj zaupali in ga kot apostola ustvarjalnosti najraje brali in poslušali. Po drugi strani pa ob odhajanju učiteljev in strokovnih vrstnikov najbrž ni imel več ravno veliko ustreznih sogovornikov. Morda se je zato toliko bolj razživel med dragimi prijatelji na Slovenski matici in kot vodnik na vsakoletnih penovskih ekskurzijah s pisateljskimi kolegi, ki so ga, vselej posebej apostrofirane kot »našega dragega člana«, šteli za svojega vsaj toliko kot umetnostni zgodovinarji in spoznavali v njem tako lirika kot pripovednika, ki je dojemal umetnostne spomenike kot naravne pojave, zrasle z zemljo in človeškimi značaji. Prav ob zaključku ene izmed zadnjih od teh ekskurzij, v slovenskem koroškem Bilčovsu, ko se je, zahvaljujoč se za voščilo ob osemdesetletnici, v intimnem in hkrati slovesnem nagovoru poslavljaj tudi od te družbe, sem ga še zadnjič slišal, kako se je izrecneje razgovoril o svojih pogledih na umetnostno zgodovino in raziskovanje njenih spomenikov. Tedaj je vpeljal celo pojem normalne umetnostne zgodovine in normalnega umetnostnega zgodovinarja, rekoč, da danes pri nas domala ni več normalnih, pri čemer je mislil na prevlado zgolj brezdušno tehnicističnega in drobnjarskega gledanja kot zanj mrtve učenosti, ki na spomenike ne gleda z

očmi smisla in ostaja v bistvu samo sebi namenjeno strokovnjaštvo. Njega sta pač vodili le ljubezen do umetnosti in domovine ter žuboreči tok žive radovednosti, ki ju je pojmoval ne le kot poklic ali kariero, marveč resnično kot poslanstvo. Skozi pogled na umetnost je obujal nekdanje življenje, ob tem pa ga je ves čas navdajala tudi živa skrb zaradi propadanja ali staranja spomenikov, v katerih obličju je gledal »obraz domovine«, kot je zapisal že v mladosti, in zato je tolikokrat poudarjal velike zasluge sposobnih in predanih konservatorjev ter jim, pa tudi kulturnim duhovnikom, zavzetim za svoje cerkve, z nasveti vedno iz srca rad pomagal. Na osebnosti in spomenike ter njihove raziskovalce pa je gledal skozi panoramo vsakršnih razmerij, zato je bil tudi nepogrešljiv svetovalec pri smotrnem vključevanju likovne ustvarjalnosti v Enciklopedijo Slovenije, pri čemer se je med drugim pokazalo, kako dobro pozna tudi zanimanja in sposobnosti ali omejitve skoraj slehernega od naših dejavnih umetnostnih zgodovinarjev; poznal in spoštljivo ovrednotil pa je tudi delo njihovih požrtvovalnih predhodnikov. Sodeloval je pri škofijski umetnostni in akademski terminološki komisiji, se dejavno povezoval z arheologi, zgodovinarji in naravoslovci, za svojega so ga šteli etnologi, saj je gojil prav posebno ljubezen do ljudske ustvarjalnosti, še zlasti do poslikanih panjskih končnic, zaradi njegovih zaslug pa so ga »posvojila« tudi slovenska starodavna mesta, posebej Škofja Loka, Kamnik in Novo mesto, v katerem je preživel del nepozabnega otroštva.

Cevc je bil očarljiv, dobrohoten, hudomušen in zgovoren človek, vsaj v družbah, v katerih se je lahko počutil domače in jim je zaupal, in je bil ljudem duha vedno nadvse pri srcu. Človeku je znal povedati, da ga ima rad, ali za koga tudi izrecno reči, zakaj ga ne mara, in včasih je svoj pogled nalašč prav drastično duhovito formuliral, tudi na brezdušne sodobne umetnostne pojave ali ob pogledu na Ljubljano, katere lepota je tudi zanj ugasnila »pod megalomanskimi zaboji internacionalnih stolpnic«. Marsikdo je že opazil, da je na poti zazrtosti v srednji vek v svoji žilavi krhkosti in s svojo fiziognomsko izrezljanostjo postal tudi navzven podoben ljubeznivemu gotskemu kipu, živahno zročemu vsevidnemu »pričevalcu« o preteklosti in vsestransko načitnemu svetovalcu, ki se je spoznal na vse v umetnosti, kot bi nas v resnici obiskal iz daljne zgodovine, svetnik iz legende, in nam predstavil še vse druge, dotlej bolj ali manj prezrte ali pozabljene gotske svetnike, ki

so se mu v navedeni Udovičevi predstavi gotovo smehljali iz hvaležnosti, s kakršno se je v mislih sam dotikal zlasti svojih raziskovalnih predhodnikov, še posebej profesorja Steleta. Bil je po naravi intimist, domoljub in človekoljub, docela predan samo duhovnim vrednotam. Nekoč mi je pripovedoval, kako je kot predšolski otrok počekal podobo vladarja, ker že takrat ni maral človeštvo utesnjujočih uniform, ter govoril o odporu do šolske telovadbe (ki je brez sleherne zveze z dušo, kot je zapisal že Srečko Kosovel), pa o veliki ljubezni do hroščev in ptic, ki ga je še poprej kot umetnost prijateljsko zblížala tudi z mojim pokojnim stricem umetnostnim zgodovinarjem; na ekskurziji v Grčiji je za mizo obupano vzdihnil nad tem, da mora človek jesti, nekoč, na seji Enciklopedije Slovenije, pa je dejal, da ne prenese več treh besed: jazz, Jugoslavija in – gotika. To pa je, ob začudenju navzočih, potem še odločno ponavljal, kot bi s tem – in še marsikdaj s čim podobnim – enigmatično nakazal svoj izostren pogled na nacionalna, kulturna in strokovna oziroma stanovska razmerja in vprašanja.

Imel je občutljivo, ljubečo in morda tudi otroško trmoglavost in ključevalno dušo, pesniško moč dojetja in izražanja ter zvestobo do poštenih in pravičnih. Kot umetnostni zgodovinar je opravil izjemno dragoceno delo, ki ne bo postalo nezanimivo in mrtvo, tudi če bi mu kdo premaknil polovico datacij ali še kaj bistvenega odkril ali stvarnega spremenil in dopolnil, ker so v njem prestreženi njegov pogled in živa misel ter interpretativna dojemljivost, pretkana skozi vse njegovo pripovedovalsko tkivo, ki izpričuje resnično raziskovalnega in občutljivega duha s smislom za razčlenitev in sintezo, predvsem pa za življenjska vprašanja, ugledana v luči ustvarjalnega posameznika in tokov ali vtokov zgodovine. Za vedno nedotakljive, lahko bi rekli, da v svoji popolnosti samozadostne, pa bodo ostale njegove navdihnjene razlage umetnin in ubeseditve duhovnega obličja umetnikov, ki niso odvisne od še neodkritih podatkov in tveganih domnev, ampak temeljijo na obsegu njegove lastne velike dojemljivosti. Prav te bodo za vselej pričevale, da so imeli naši najvidnejši likovni umetniki v drugi polovici 20. stoletja, še posebej v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, tudi svojega velikega spremljevalca in prijatelja, in da so se tudi še po Izidorju Cankarju odločali za študij umetnostne zgodovine rojeni ustvarjalci in ljudje velikega formata, ki so čutili svoje delo kot dolžnost do samih sebe in vseh tistih, ki so nekoč z zaupanjem

ustvarjali, do tistih, ki živimo z umetninami in zato samoumevno spoštujemo ali ljubimo tudi Emilijana Cevca, in do tistih, ki bodo šele prišli. Ob spominu na Cevca bi morali biti umetnostni zgodovinarji predvsem počaščeni, da se je tako nadarjena osebnost, ki bi lahko izstopala še marsikje, umetnostni zgodovini sploh posvetila in ji naklonila ves svoj talent in ljubezen. Tega pa so se zavedali tudi živi umetniki, njegovi sodobniki vseh generacij, saj so si vselej šteli v največjo čast, če je o njih spregovoril Emilijan Cevc. V Cevčevem delu je ostala zajeta mavrična panorama vse naše umetnosti, ugledana iz daljave, v najširšem evropskem kontekstu, in hkrati uzrta iz neposredne, »terenske« ali srčne bližine, v svoji konkretni otipljivosti in zgodovinski utemeljenosti. Zaslutena pa je tudi v orkestralnem zvenenju, ki jo trga od zemlje in dviga k nebeškim zarjam, za katerimi je slutil večnost. Sledov »sence zarje onstranske glorie« se je Cevc zavedal ob vsakem umetnostnem poskusu, če je v njem le razbral iskreno človeško pristnost. V raziskovalnem prizadevanju in navdihnjenosti svojega življenja je zaobjel več kot tisočletno izročilo ter v njem vse do zadnjega razbiral pričevanja o našem bivanju, upanjih in verovanjih, o tragiki časov in njihovih neuničljivih sanjah.

Cevčevo delo je bilo v osnovi izraz velikega upanja, tudi kadar je njegov pisec morebiti izražal razočaranje, pa tudi izjemnega potrpljenja, ki ga je imel z zahtevnim, naporim in postopnim razkrivanjem zgodovine; zato lahko domnevamo, da so njegove bolj spontano napisane očarljive besede o umetnikih, na primer o Spacalu, Miheliču ali Kregarju, ob napornejših temeljnih raziskavah zasijale v Cevčevih očeh ali srcu tudi kot njegov morda najlepši delovni oddih, ki ga prešinja ustvarjalni navdih, zvencev v razmahu jezikovne (z)godbe. Na svoji življenjski poti je bil žilavi Cevc delavec orač, ki se potí na njivi zgodovine (in zato je prizadevanje po spoznavanju oddaljene preteklosti sam štel za svoje najbolj resno in tehtno opravilo); bil pa je tudi neutešno hrepeneč, izpovedovalsko naravnan steletovsko-cankarjanski romar, ki hodi za Kristusom in lepoto njegovih bivališč, in rajska ptica, ki zmore tudi sama od sebe prebujati glasove spečih hrepenenj. Slovenska umetnost in umetnostna zgodovina bi bili brez Emilijana Cevca kot Groharjeva njiva brez sejalca, kot sijaj Kregarjevih oken brez luči in kot rajski vrt brez pojočih ptic.

Milček Komelj